

BÖYÜK AZƏRBAYCANLI ŞAİR NİZAMİ GƏNCƏVİ HAQQINDA İLKİN FARSDİLLİ QAYNAQLAR

Bayram Quliyev

*AMEA, Elm Tarixi İnstitutu “Elm tarixinin nəzəri və metodoloji problemləri” şöbəsinin müdiri,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

bayramqulusoy@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0001-5041-3645

Sadəcə Azərbaycanın deyil, dünyanın böyük şairlərindən biri olan Əbu Məhəmməd Cəmaləddin İlyas ibn Yusif bin Zəki Müəyyəd, digər adı ilə Nizami Gəncəvinin doğum və ölüm tarixləri, həmçinin həyatı haqqında bilgiler olduqca az saydadır. Alimlərin gəldikləri ümumi sonuclara görə şair 1141-ci ildə Gəncədə anadan olmuş, 1214-cü ildə də elə orada haqqın dərgahına qovuşmuşdur. İlk qaynaqlarda yer alan bilgiler olduqca önəmli olub yüksək dəyərə sahib olsa da şairimizin həyatı haqqında təsəvvür yaratmağımıza imkan vermir.

Nizami Gəncəvi haqqında məlumatların məhdud olmasının başlıca iki səbəbi mövcuddur. Bunlardan birincisi ondan ibarətdir ki, Nizami bir saray şairi deyildi, saraylardan uzaq yaşayar, çeşidli hökmdara əsərlər həsr edərək onlar göndərər və bununla öz dolanışığını təmin edərdi.¹ Orta əsrlərdə kağız və mürəkkəb o qədər də geniş yayılmadığı üçün saray katibləri sadəcə sarayda olan və dövlət üçün önəmli hesab etdikləri şəxsiyyətlərin həyatı haqqında məlumatları saray dəftərxanasında qeydiyyata alardılar. Saraylardan uzaq duran Nizami Gəncəvinin də həyatı beləcə qeydə alınmadı.

İkinci səbəbə gəlincə, bu Nizami Gəncəvinin müasirlərinin ona qarşı biganəliyi ilə bağlıdır. Bilindiyi kimi adətən bir – birinin çağdaşı olan ədiblər bir-birləri haqqında məlumatlar verirlər. Araşdırmamıza görə Nizami Gəncəvinin çağdaşı ola biləcək iki mütəfəkkir ona daha yaxın bir dövrdə yaşamışdır. Bunlardan biri Fəridəddin ibn Məhəmməd Əttar, digəri isə Əbu Bədil Əfzələddin İbrahim ibn Əli Nəccar ibn Osman

ibn İbrahim Həqaiqi Həssanul-Əcəm Xaqani Şirvanidir. Çox təəssüflər olsun ki, hər iki şair öz çağdaşları olan Nizami Gəncəvi haqqında öz əsərlərində heç bir məlumat verməmişlər.

Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verən qaynaqları iki qrupa ayırmaq mümkündür. Bunlardan ilki şairin öz əsərləridir. İkinci qrupa isə tarixi farsdilli qaynaqları aid etmək olar.

Nizami Gəncəvi haqqında məlumat verən birinci qrup qaynaqlar – şairin əsərləri

Birinci növ qaynaqlar haqqında məlumat verməmişdən öncə şairlərin əsərlərini tarixi qaynaq kimi istifadə etmək haqqında bilgiləndirməyi məqsədə uyğun hesab edirik. Akademik tarix elmində müşahidə və müqayisəli təhlil ilə obyektiv nəticələrin alınması üçün mütləq tarixi qaynaqların mövcud olması əsas şərtidir. Tarixi fərziyyədən ayıran başlıca əlamətlərdən biri də budur. Lakin, qədim və zəngin Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri də

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, s. 183-184

tariximizə işıq tutmaqda olduqca əhəmiyyətlidir. Tarixi qaynaqlardan fərqli olaraq ədəbiyyat nümunələri bir başa tarixi hadisələrin özlərini əks etdirmir, hadisələrin mövcud olduğu dövr haqqında fərqli bir bucaqdan təsəvvür yaradır, bəzən o hadisənin içərisində yaşamış bir insanın gözündən təsəvvür yaradır, bəzən də hadisəyə kənardan bir münasibəti ifadə edir. Heç şübhəsiz ki bu kimi durumlarda bir çox hallarda obyektivlikdən çox subyektivliklə qarşılaşırıq. Bir neçə hallarda ədəbiyyat nümunələrini tarixi qaynaq yerinə qoyaraq istifadə etmək olar.

Bunlardan birincisi məlumat azlığı ilə qarşı-qarşıya gəldikdə istifadə zərurətinin yaranmasıdır. Belə ki, araşdırmaq istədiyimiz mövzu haqqında tarixi qaynaqlarda məlumat azlığı təşkil edirsə o zaman ədəbi nümunələrə müraciət olunur. Məsələn, Nizami Gəncəvi haqqında ilkin qaynaqlarda demək olar ki, məlumatlara rast gəlinmir. Yaxud da əldə olunan məlumatlar yetərli deyil. Belə bir durumda Nizaminin əsərlərindəki məlumatlardan istifadə edərək Şirin həyatı və əsərləri haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq olar.

Tarixi dövrlər haqqında təsəvvür yaratmaq üçün məişət məlumatlarına ehtiyac duyularkən də ədəbi əsərlərdən istifadə olunur. Məsələn, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini”¹ adlı pyes çox güman ki, Çar Rusiyası işğalından öncəki dövərdə Qarabağda cərəyan edir. Hətta, baş qəhrəman Hacı Mehdi Osmanlı ordusunda iştirak edib,

davanı qazanmışdır. Dövrün zadəgan zümrəsi haqqında təsəvvür yaradarkən bu əsərdəki məlumatlar olduqca vacibdir. Məsələn, zadəgan əhalisinin sayının müəyyən edilməsi zamanı statistik məlumatları hazırlamaq üçün mövcud siyahıdakı insan sayını müvafiq bir rəqəmə vuraraq demoqrafik nəticələr alınır. Bu zaman evdəki ailə sayının müəyyən edilməsi üçün əsərdəki məlumatlar olduqca əhəmiyyətlidir. Klassik müsəlman Azərbaycan ailəsində qadının sayının ən azından iki olduğunu fərz edərək bu statistik məlumatları tamamlamaq olar. Xatırladaq ki, əsərdə Hacı Mehdinin Sənəm və Güllü adlı iki arvadının olması göstərilmişdir.

Nizami Gəncəvi farsdilli ədəbiyyatda ilk “Xəmsə” yazan şairdir. Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si onun həyatı haqqında məlumat verən ən güvənilir qaynaqdır. “Xəmsə”yə daxil olan ilk əsər “Məhsənül-əsrar” adlanır ki, bu əsər 1174/1175-ci ildə yazılmışdır.² “Xosrov və Şirin” adlanan ikinci poema 1180-ci ildə yazılmışdır ki, şair bu əsəri Atabəy Şəmsəddin Məhəmməd Cahan Pəhləvana həsr etmişdir.³ “Xəmsə”nin üçüncü poeması bir az uğursuz kimi olduğunu müşahidə etmək olar. Əsər 1188-ci ildə Şirvanşah I Axsitana təqdim olunsada Şirvanşah hakimi əsəri “türk elementli” və “əski sözlü” olması səbəbi ilə bəyənməyib mükafatını vermir.⁴ Beşliyə daxil olan “Həft-peykər” adlı dördüncü poema 1197-ci ildə yazılmış və Ağsunqurlar sülaləsindən olan Marağa hakimi Əlaəddin Körpə Arslana həsr olunmuşdur.⁵ “İskəndərnamə”, Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”yə daxil olan beşinci və sonuncu poemadır. Əsər 1200-1203-cü illər

¹ Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. Seçilmiş əsərləri. I cild, s. 27-47

² Nizami Gəncəvi. Sirlər Xəzinəsi. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 342 s.

³ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 392 s.

⁴ Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 288 s.

⁵ Nizami Gəncəvi. Yeddi Gözəl. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 336 s.

arasında yazılmışdır, "Şərəfnamə" və "İqbalnamə" adlı iki bölümdən ibarətdir. İlk bölüm Azərbaycan Atabəylərindən Nüsretəddin Əbubəkr ibn Məhəmmədə, ikinci bölüm isə Mosul hakimi Məlik İzzəddinə ithaf edilmişdir.¹

Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sində onun həyatı haqqında olduqca ziddiyyətli məlumatlara rast gəlirik. Bu cür mübahisəli məqamlardan biri də Nizaminin doğum yeri haqqındadır. İran əsilli tədqiqatçılar şairinin öz əsərində yer almayan, guya "İskəndərnəmə" əsərindən götürdükləri məlumata əsasən onun Qum şəhərində anadan olması haqqında məlumat verirlər. Lakin bu beytə əsərin Azərbaycanca nəşrində rast gəlmədik. Bu fikir Məhəmməd Əmin Rəsulzadə tərəfindən də təsdiq edilməmişdir. Onun "Xosrov və Şirin" əsərinə nəzər yetirdikdə Türk olması və Türklüyü çox sevdiyini açıq-aydın görmək mümkün olur. "Türklüyüm bu Həbəşdə heç getmir. Dadlı dovğaya xalq meyl etmir".

Nizami Gəncəvinin əsərlərini təhlil edərək onun həyat şəraiti haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq mümkündür. Belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, şair gəncliyində qismən yaxşı formada yaşasa da həyatının ahıl çağlarında yoxsulluq içində yaşamışdır. Nizaminin "Xosrov və Şirin" əsərinin əvvəlində yer alan parçada şairin yoxsul yaşadığını və çəkdiyi zəhmətə görə ona heç bir məbləğ verilmədiyini də müşahidə edirik.

"Desin: - Ey Atabəy, sən, ey cahangir!

Axı, Nizamiylə bu rəftar nədir?

Belə söz ustadı nə zamanadək

Qalsın bir guşədə yoxsulluqda, tək?

*Məgər yetişməyib hələ də zaman,
Ona hörmət edib əziz tutasan?!
Bir baxışınla aç qəmli gözünü.
Qaşını bir tərpat, güldür üzünü.
Gecə Məhsətinin bir qəzəlinə
Sən ki, bəxş edirsən yüz-yüz xəzinə.
Bir xırman bəxş etsək ona biz əgər,
Varımız əksilməz bir arpa qədər.
Var-dövləti daşan bu mülkümüzdən
Bir xaraba abad olmasın nədən?"².*

Bundan başqa artıq qırx yaşına çatmış şairinin həyatının çətin dönəmlərinin başlamasını da "Xosrov və Şirin" əsərindən görmək mümkündür.

*"Əvvəl kefim kökdü, o günlər bitdi,
Gəncliyin qüruru məhv oldu getdi."³*

Nizami Gəncəvinin "Məhsənül-əsrar" əsərində sevdiyi qadının türk olduğunu aydın görmək mümkündür. Bunu göz önündə tutan şair türkləri də mədh etməkdən özünü saxlaya bilmir.

*"Türk gözəli gülərkən qəndin qəlbi daralır,
Ceyranların gözündən gözlər sürməni alır.
Kətan geyinib gəlir ay camallı türk yarım,
Sökülmüş kətan kimi çatlayır dodaqlarım."⁴*

Qarı ilə Sultan Səhcərin söhbəti zamanı qarı Sultanı tənqid edir.

*"Dağ kimi ucalmışdı bir zaman Türk dövləti,
Sarmışdı məmləkəti ədaləti, şəfqəti.
Sən yıxdın o şöhrəti, batıb getdi o ad-san,
Demək, sən türk deyilsən, yağmaçı bir hindusan."⁵*

Nizami Gəncəvi "Həft-peykər" adlı əsərində həyatı ilə bağlı iki vacib məlumatı

¹ Nizami Gəncəvi. İskəndərnəmə. İqbalnamə. Bakı, "Lider nəşriyyat". 2004, 256 s.

² Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin, s. 42

³ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin, s. 73

⁴ Nizami Gəncəvi. Sirlər Xəzinəsi, s. 84

⁵ Nizami Gəncəvi. Sirlər Xəzinəsi, s. 111

verməkdədir. Bunlardan birincisi oğlunun Məhəmməd olması, digəri isə anası Rəisə adlı bir kürd qadının (bu haqda mübahisəli məqamlar çoxdur və dərin araşdırma tələb edir) onun anası olmasıdır. Ehtimal etmək olar ki, bu qadın Şəddadilər nəslindən gələn qadınlardan biri olmuşdur.

Nizami Gəncəvinin öz əsərlərində yer alan məlumatlar unikal xarakter daşıyır, çünki şairin öz dilində söylənmişdir. Buna rəğmən məlumatlar pərakəndə haldadır. Bəzən də sadəcə bir simvolik işarə formasında təqdim olunmuşdur ki, bunun da izaha ehtiyacı vardır. Nizaminin təhsilini və bilik səviyyəsini məhz onun əsərlərini təhlil edərək müəyyən etmək mümkündür. Çünki, heç bir qaynaqda onun harada təhsil alması, hansı biliklərə yiyələnməsi göstərən faktlar yoxdur. Mütəfəkkirinin əsərlərini incələdikcə məlum olur ki, o bütün elm sahələrini dərinləndirən öyrənmiş mükəmməl təhsil almışdır.

Nizami Gəncəvi haqqında məlumat verən ikinci qrup qaynaqlar – ilkin farsdilli əsərlər

İkinci qrupa daxil olan qaynaqlar isə əsasən farsdilli qaynaqlardır. Ümumiyyətlə Azərbaycan tarixinin orta yüzilliklərə aid olan dönmə daha çox farsdilli qaynaqlar əsasında öyrənilir. Burada da məlumatlar ya çox qısa formada, ya da dağınıq şəkildə verilmişdir. Bu qaynaqlardan bir qismi Nizami Gəncəvinin əsərlərini öz əsərində istifadə etsə də onun həyatı haqqında məlumat verməmişdir, digər bir qismi isə onun haqqında az da olsa məlumat vermişdir.

Birinci yarımqrupa daxil olan əsas qaynaq Məhəmməd Əli Ravəndinin

“Rahətüs-südur və ayətüs-sürur” əsəridir. Səlcuqlu tarixçisi olan Ravəndi tarixi hadisələri təsirli göstərmək üçün tarixi mətnlərin arasına Nizami Gəncəvinin əsərlərindən daxil etmişdir. Müəllif daha çox şairin “Məhsənül-əsrar”, “Leyli və Məcnun” və “İskəndərnamə” əsərlərindən istifadə etmişdir. Təəssüf ki, müəllif öz əsərində Nizami haqqında məlumat vermir.¹ Ravəndi bəhs etdiyimiz əsəri Səlcuqlu tarixinə həsr olunsada bəzən tarixi hadisələr haqqında daha ətraflı təsəvvür yaratmaq istəyən müəllif keçmiş qissələr nağıl edir ki, bu da hadisənin təsirini artırır. Məsələn, Ravəndi Səssani hökmdarı Xosrov Pərviz haqqında bir hekayə danışarkən Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərindən Xosrovun atası Hörmüz tərəfindən cəzalandırılması bölümündən bir parçanı öz əsərinə daxil etmişdir.² Əsərin digər yerində isə tarixçi Nizami Gəncəvinin tövsiyələrindən istifadə etməklə əsərini daha da zənginləşdirmişdir.³

İkinci yarımqrupa daxil olan əsas qaynaqlardan biri Həmdullah Mustovfi Qəzvinini “Tarixi-qozide” əsəridir. Bu əsərdə Müəllif Nizami Gəncəvinin Gəncədə anadan olması, beş poemadan ibarət “Xəmsə” yazması haqqında məlumat verir.⁴ Düzdür məlumatın həcmi olduqca qısadır, lakin burada yer alan “şairin Gəncədə anadan olması” faktı sübut edir ki, Nizami İranlı tədqiqatçıların israr etdikləri kimi Qum şəhərində anadan olmamışdır.

Həmdullah bin Əbu Bəkr bin Əhməd bin Nəsr əl-Mustovfi Qəzvinini h. 680-ci ildə (m. 1281/82) Qəzvin şəhərində, dindar bir ailədə anadan olmuşdur. Onun babası Fəzlullah Rəşidəddin tərəfindən Qəzvin və ətraf bül-

¹ The Poetry of Nizami Ganjavi Knowledge, Love, and Rhetoric, s. 96-98

² er-Ravəndi. Râhat-Ûs-Sudûr ve Âyet-Ûs-Sürûr, s. 80

³ er-Ravəndi. Râhat-Ûs-Sudûr ve Âyet-Ûs-Sürûr, s. 360

⁴ Həmdullah Mustovfi Qəzvinini. Tarix-e qozide, s. 753.

gələrə Mustoufi vəzifəsinə təyin edilmişdi¹. H. Qəzvininin ögey qardaşı olan Fəxrəddin Məhəmməd də bir müddət Elxani vəzirlərindən biri olmuş, siyasi çəkişmələr səbəbindən 1290-cı ildə öldürülmüşdü. H. Qəzvinini 1311-ci ildə Qəzvin, Əbhər, Zəncan, Yuxarı və Aşağı Tarumun mustoufisi vəzifəsinə təyin olunmuşdu². Ümumiyyətlə, onun həyatı ilə bağlı məlumatlar azlıq təşkil edir. Ç. Stori məlumat verir ki, Elxanlı hökmdarı Əbu Səid zəhərlənib öldürüləndə (1335-ci il) Həmdullah Mustoufi Savə şəhərində Cəlairi Böyük Həsənin vəziri Şəmsəddin Zəkəriyyənin xidmətində idi³. Müəllifin sonuncu əsəri olan “Zeylə Tarix-e Qozide” əsərinin 1334 – 1344-cü illərə dair hadisələri təsvir etdiyini nəzərə alaraq onun ölümünün 1345-ci ildən sonra baş verdiyini təxmin etmək olar. Ümumiyyətlə, Həmdullah Qəzvininin ölümü haqqında heç bir ilkin qaynaqda dəqiq məlumatlara rast gəlinmir.

Həmdullah Qəzvinin özünün **“Tarixi-qozide”** əsərini Fəzlullah Rəşidəddinin oğlu, Əbu Səidin və Arpa xanın vəziri Qiyasəddin Məhəmməd Rəşidiyə həsr etmişdir. B. Spuler H. Qəzvininin bu əsəri yazarkən özündən əvvəlki tarixçilərin (Əbu Cəfər ət-Təbəri, İbn əl-Əsr, F. Rəşidəddin, Ə. Cuveyni və s.) əsərlərindən istifadə etdiyini yazır.⁴ Giriş, altı bab (hər bab fəsillərə bölünür – R.) və “Xatimə”dən ibarət olan “Tarixi-qozide” əsərinin birinci babı Hz Məhəmmədə (s a v) qədərki Peyğəmbərlərin tarixinə həsr olunmuşdur. Əsərin ikinci babı İslam öncəsi sülalələrin tarixi, üçüncü babı isə Hz Məhəmmədin həyatı

və İslamın yayılması, Rəşidi, Əməvi və Abbası xəlifələrinin tarixi haqqındadır. İslam və türk sülalələri haqqında əhəmiyyətli məlumatları əks etdirən dördüncü babın 12-ci fəslə moğol və Elxanlı tarixinə həsr olunmuşdur. Əsərin beşinci babı tarixi şəxsiyyətlər, altıncı babı isə bütövlükdə Qəzvin şəhəri haqqındadır. Əsərin bir çox əlyazma nüsxələri dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır. İndi Şərqi və Avropa ölkələri kitabxanalarının çoxunda “Tarixi-qozide”nin əlyazma nüsxələri saxlanılır. Tarixi qaynağın ən qədim əlyazmalarından biri də AMEA, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılmaqdadır.⁵ Əsərin elmi-tənqidi mətni tədqiqatçılar tərəfindən işlənilərək müxtəlif zamanlarda Parisdə, Londonda və Tehrandə nəşr olunmuşdur⁶. Paris nəşrinə (1903) “Tarixi-qozide”nin bir qismi - dördüncü babın 12-ci fəslinin orijinal mətni və fransız dilinə tərcüməsi verilmişdir. “Tarixi-qozide” əsərinin ən mükəmməl tərcümə hesab oluna biləcək ingiliscə tərcüməsi 1910-cu ildə ingilis şərqşünası E. Braun tərəfindən Londonda nəşr etdirilmişdir⁷.”

Şairin farsca yazmağına gəlinəcə. Bu haqda ən doğru fikir Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə aiddir. O bildirir ki, Nizami Gəncəvi digər türk şairlər kimi türkcə yazırdı. Çünki, Qaraxanlılar və Səlcuqlulardan başlayaraq saraylarda fars dili təbliğ olundu və dövlət sənədləşdirilməsi farsca aparıldı.⁸

Digər qaynaqlara müqayisədə Nizami Gəncəvi haqqında ən geniş məlumat verən farsdilli tarixi qaynaq Dövlətşah Səmərqəndinin “Təzkirə” əsəridir.

¹ Spuler B. Hamd Allah b. Abi Bakr b. Ahmad b. Nasr Al-Mustawfl Al-Kazwini, p. 122

² Piriyeve V. Z. Həmdullah Mustovfi Qəzvinini, s. 34-37

³ Storey C. A. Persian literature: a bio-bibliographical survey, p. 81-84

⁴ Spuler B. Hamd Allah b. Abi Bakr b. Ahmad b. Nasr Al-Mustawfl Al-Kazwini, p. 122

⁵ Həmdullah Mustoufi Qəzvinini. Tarixi-qozide. Əlyazma. AMEA-Əİ. M-269, s. 1a-303b

⁶ حمدالله مستوفی قزوینی. تاریخ گزیده. تصحیح: عبدالحسین نوائی. تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۲، ۸۱۶ ص.

⁷ The Tarikh-I Guzida or Selected History of Hamdullah Mustawfi-I Qazwini / English translation and annotation by E.G. Browne. London: Lusac and Co., 1910, 556 p.

⁸ Rəsulzadə Məmməd Əmin. Azərbaycan şiri Nizami

“Təzkirə”də qarşımıza çıxan ilk məlumat Nizami Əruzinin “Veys və Rum” adlı əsərini Nizami Gəncəvidən təsirlənərək yazması haqqındadır.¹ Digər bir məlumat isə Şirvanşahlar haqqındadır. O yazırdı ki, Şirvanşah sultanlığı dövründə Məlik Maniçöhr bir çırağ kimi idi ki, ətrafına şair və ədiblər yığılardı. Onun zamanında Şirvanda bir neçə şair var idi ki bunlar Şeyx Nizami Gəncəvi, Əbülüla Gəncəvi, Fələki Şirvani, Seyyid Zülfiqar və s idi.² Əsərinin digər bir yerində isə Dövlətşah Nizamini Atabəy Qızıl Arslan zamanında yaşamış şair kimi göstərir.³ Dövlət şah Səmərqəndi Nizami Gəncəvinin Gəncə şəhərində doğulduğunu və dilin onu təsvir etmək üçün aciz olduğunu yazır. O bildirir ki, onun ləqəbi Şeyx Nizaməddindir, künyəsi Əbu Məhəmməd Cəmaləddin İlyas ibn Yusif bin Zəki Müəyyəddir. Dövlətşah Nizamini Qivami-ye mütənazi adlı qardaşının olduğunu da qeyd etmişdir. Onun qadası da qəsidələr yazan şairlərdəndir. “Təzkirə”dən əldə etdiyimiz məlumatdan belə qənaətə gəlmək olar ki, Nizami ömrünün son günlərini xəlvətə çəkilməmiş və ruhunu dinləndirmişdir. Hətta ömrünün son günlərində Atabəy şeyxlə görüşmək istəmiş, şeyx isə inzivaya çəkildiyi üçün onunla görüşmək istəməmişdir. Bundan sonra Atabəy şeyx ilə görüşmək üçün Gəncəyə gəlmişdir və şeyx ona qayıblar aləmindən müxtəlif möcüzələr göstərmiş, bu Atabəyi heyran etmişdir. Hətta şeyxin ayaqlarını öpmək istəmişdir. Dövlətşah Nizamiyə “Xosrov və Şirin” əsərində görə Qızıl Arslan tərəfindən dörd kənd verildiyini də yazmaqdadır. “Xəmsə” haqqında məlumat verən Səmərqəndi hətta şairinin “Xəmsə”dən öncə “Veys və Rum” əsərini də yazdığını söyləyir. Şairin əsərlərin o öldükdən sonra bir

yerə toplanmış və kitab halına salınaraq “Xəmsə” adlandırılmışdır. Şairin ölümü haqqında yazan müəllif onun qəbrinin Gəncə şəhərində olduğunu və təxminən 1181-ci ildə vəfat etdiyi yazır.⁴ Heç şübhəsiz ki, Dövlətşah burada yanlışığa yol vermişdir. Çünki, Nizami Gəncəvi “İskəndərnamə” əsərini bitirərkən altmış yaşını keçmişdi.

¹ Devletşah. Devletşah tezkiresi, s. 97

² Devletşah. Devletşah tezkiresi, s. 110

³ Devletşah. Devletşah tezkiresi, s. 164

⁴ Devletşah. Devletşah tezkiresi, s. 183-187

ƏDƏBİYYAT

1. Devletşah. Devletşah tezkiresi. I-IV ciltler / Çeviren: N. Lugal. İstanbul: Kervan kitapçılık, 1977, 675 s.
2. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, 504 s.
3. Həmdullah Mustouvfı Qəzvini. Tarix-e qozide. Ba-hətəmam dr. Abdulhuseyn Nəvayi. Tehran: Çapxane-ye sephar, 1342, 814 s.
4. Həmdullah Mustouvfı Qəzvini. Tarixi-qozide. Əlyazma. AMEA-Əİ. M-269, s. 1a-303b
5. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendi. Râhat-Ûs-Sudûr ve Âyet-Ûs-Sürûr I-II ciltler. Çev. Ahmed ATEŞ. Ankara, TTK yayımları, 2020, 469 s.
6. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. İqbalnamə. Bakı, "Lider nəşriyyat". 2004, 256 s.
7. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 288 s.
8. Nizami Gəncəvi. Sirlər Xəzinəsi. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 342 s.
9. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 392 s.
10. Nizami Gəncəvi. Yeddi Gözəl. Bakı, "Lider" nəşriyyat. 2004, 336 s.
11. Rəsulzadə Məmməd Əmin. Azərbaycan şiri Nizami. Bakı, Təknur, 2011, 520 s.
12. The Tarikh-I Guzida or Selected History of Hamdullah Mustawfi-I Qazwini / English translation and annotation by E.G. Browne. London: Lusac and Co., 1910, 556 p.
13. The Poetry of Nizami Ganjavi Knowledge, Love, and Rhetoric
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44 ciltte. 33. Cilt. Ankara, TDV, 2007, 589 s.